

ЗАГАЛЬНОПСИХОЛОГІЧНИЙ ФОРМАТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ АКСІОПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Статтю присвячено постановці проблеми аксіопсихологічного проектування особистості. Зроблено спробу узагальнити, систематизувати й теоретично осмислити комплекс підходів, пов'язаних із вивченням указанного феномену.

Ключові слова: аксіопсихологічне проектування, особистість, проектність, цінності, життєвий проект, особистісне зростання, цілеспрямованість, майбутнє, самодійснення.

Актуальність дослідження визначає потреба вивчення способів особистісної самопобудови і самодійснення, які спричинені логікою життєвого руху-поступу, організацією цілісного хронотопу життя. Ціннісний режим життя, енергетика психологічного часу (К.О. Абульханова-Славська, Т.М. Березіна), особливості ціннісно-цілового проектування (О.В. Васильєв, З.С. Карпенко, Т.М. Титаренко), антиципації (І.Д. Батраченко, В.П. Зінченко, О.Г. Рихальська, Є.А. Сергієнко) – проблеми, незважаючи на своєчасність яких, ще й досі залишаються у віковій та педагогічній психології мало розробленими, а досліджень щодо прикладних і технологічних аспектів аксіопсихологічного проектування – недостатньо.

У вітчизняній психологічній літературі термін "аксіопсихологічне проектування" досі не використовувався. Радше можна говорити про його витoki, ніж конкретну теорію. Вказаний феномен близький і суміжний із поняттям "ціннісно-цілове проектування", що згадується і частково розглядається в працях вітчизняних учених-психологів (О.В. Васильєв, З.С. Карпенко, Т.М. Титаренко). Наразі термін "аксіопсихологічне проектування" зживається у назвах дисертаційних досліджень з педагогічної і вікової психології, проте його дефініція у вітчизняній психологічній літературі не наводилася, а відтак не має достатнього методологічного, теоретичного й емпіричного обґрунтування. Проблема аксіопсихологічного проектування як окрема психологічна проблема раніше не виділялася.

Метою статті є узагальнення, систематизація й теоретичне осмислення комплексу підходів, пов'язаних із вивченням аксіопсихологічного проектування особистості.

Досвід побудови майбутнього та конструювання сьогодення в сучасній цивілізації показав, що здійснення актів переходу від теорії до практики, від минулого до майбутнього, від потенційного до актуального, від природного до штучного вимагає діяльності особливого типу. Такою діяльністю є проектування і його основне концептуальне завдання – проект. І не випадково проектування отримує тепер інтегральний статус і починає конкурувати з традиційними засобами пізнання і дії, та спонукає до руху навіть теорію як головну форму організації наукового знання. "... Сучасна наука, – пише з цього приводу Г. Башляр, – базується на проекті. У науковому мисленні міркування суб'єкта про об'єкт завжди набувають форму проекту" [1, - с. 3, 6].

Феномен проектування упродовж останніх двох-трьох десятиліть зацікавив дослідників – філософів, психологів, істориків, теоретиків культури, методологів проектування, проте в суспільному відтворенні його важливість залишається недостатньо зрозумілою та осмисленою. Водночас і тепер інститут проектування є не менш значущим, а проектувальна діяльність, незважаючи на її масовість, – затребуваною. Зазначимо, що лише наприкінці ХХ ст. виникли питання щодо загальних методологічних проблем і завдань проектування; теоретики проектування почали усвідомлювати, що вирішення багатьох проблем, які постають в окремих його видах, упирається в осмислення у філософії й методології зазначеного феномена загалом.

Проектування (від лат. "кинути вперед") у загальному розумінні – це науково обґрунтоване визначення системи параметрів майбутнього об'єкта або якісно нового стану існуючого проекту - прототипу, прообразу передбачуваного або можливого об'єкта, стану чи процесу в єдності зі способами його досягнення.

Інституціонально проектування уявляється в проектній діяльності, що утворює складну організовану систему взаємодії різних фахівців (конструкторів, художників, математиків, психологів та ін.), функціонально пов'язану із системами управління, планування, виробництва і, передусім, підготовкою особливої проектної документації, мовою якої передбачається бажаний і призначений до здійснення образ майбутнього об'єкта – речі, предметного середовища, системи діяльності, образу життя тощо. Однак проектування не зводиться лише до інституціональної проектної діяльності.

Не менш значущим проектування є в соціальній практиці, культурі і зокрема мистецтві. Проектування стає важливою характеристикою інженерної, соціологічної та художньої свідомості, основним змістом дизайну, організації матеріального середовища людини. Висуваються також ідеї щодо проективного стану культури загалом (К. Кантор, В. Сидоренко та ін.), про здійснення проектною мовою найважливіших задумів цивілізації як такої [5, - с. 76-86].

Проектування як діяльність, на думку В.П. Бедерханова і П.Б. Бондарева, містить певний інваріант послідовних мислительних операцій: позиційне самовизначення-аналіз ситуації – проблематизація – концептуалізація – програмування – планування [4].

Отже, стає очевидним, що проектність – визначальна стильова риса сучасного мислення, одна з найважливіших типологічних ознак сучасної культури чи не в усіх основних її аспектах, пов'язаних із творчою діяльністю людини. Проектністю пронизані наука (В.А. Лекторський, В.С. Шпирьов та ін.), мистецтво (В.Ф. Сидоренко та ін.), психологія людини: в її ставленні до світу, соціального та предметного середовища, у формах споживання і творчості присутнє проектне переживання світу [9, - с. 87-99].

У всесвітній філософській енциклопедії проектування визначається як "діяльність, під якою розуміється промислювання того, що повинно бути" [3, - с. 835]. Виходячи з цього контексту, зазначимо, що проектування характеризують два моменти: ідеальний характер дії та її націленість на появу (утворення) чогось у майбутньому. За В. Далем, під проектуванням традиційно розуміють особливу діяльність, що має на меті розробку проектів [3, - с. 835].

Відтак, з викладеного вище, випливає ймовірність і реальність існування різних видів, методів і способів проектування. Отож розрізняють технічне (обґрунтуванням якого служать існуючі нормативно-правові акти, умови та правила здійснення виробничих технологій; на основі норм, указаних у проекті, останнє перевіряється на "істинність" – відповідність розробки цим нормам) і гуманітарне (з яким пов'язана проблемна організація мислення і діяльності, тобто власне проектування у вузькому й точному розумінні слова; це технологія здійснення змін у тому випадку, коли результат проектного рішення наперед невідомий, що вимагає перевірки гуманітарного проекту не на істинність, а на реалізованість) проектування. На обґрунтування гуманітарного проекту впливають проблеми в діяльності авторів проекту, їх позиція, самовизначення і вибір способу здійснення певних змін у проекті.

Проектувати, з одного боку, означає "творити, здобувати щось нове", з іншого, - це мистецтво наближення кращого майбутнього. С. Кримський у цьому контексті зазначає: "На початку III тисячоліття стає очевидним, що наше майбутнє є предметом не зазираання, а побудування, бо воно не приходить, а проєктується" [6, - с. 72].

Сучасне змістова наповнення терміну "проектування" та сфера його застосування істотно змінилися. Ще донедавна проектування пов'язували переважно з інженерною діяльністю в галузі приладобудування, будівництва й розуміли як "задум, план, прообраз певного об'єкта". Сьогодні його вважають особливим видом діяльності, що охоплює всі ланки соціального організму. Так, наприклад, Г. Антонюк розглядає соціальне проектування як можливість спрямувати соціальні процеси та явища. На думку Ж. Тощенко, це неповне визначення, адже проектувати потрібно й конкретні об'єкти, а проектування соціального процесу або явища не обмежується лише можливістю такої можливості; проекти необхідно перетворювати, тобто реалізовувати їх у процеси соціального розвитку.

У сучасній педагогічній психології проектування розглядають як процес створення проекту-прототипу, прообразу передбачуваного чи можливого об'єкта, стану (О. Купенко, К. Ярьсько); попередню розробку основних деталей майбутньої діяльності суб'єктів навчання, педагогів (В. Безрукова); уміння розробляти їх плани роботи відповідно до задалегідь передбачуваного кінцевого результату, особливу увагу приділяючи самостійній і творчій роботі (І. Волков); дослідження тенденцій та перспектив розвитку (М. Поташник); створення певного ідеального образу майбутнього з потрібними перевагами (Л. Гумецька); побудову можливої взаємодії з суб'єктами навчання, коригування якої здійснюють на основі педагогічного передбачення, прогнозування процесу взаємодії та його результатів (Ю. Кулюткін, В. Онушкін). І. Єрмаков, відповідно до сучасних методологічних, культурологічних положень, розглядає проектування як соціокультурний феномен, основними властивостями якого є: спрямованість цільових зусиль на перетворення, формування і розвиток нових способів діяльності; на майбутнє, яке зароджується в мисленні й забезпечується завдяки рефлексії; націленість на розвиток проектного об'єкта.

Щодо персонологічного проекту, то він безпосередньо залежить від структури ціннісної свідомості особистості. Через рефлексію потрібного, належного, бажаного й ідеального формується структура персональної ціннісної свідомості. У результаті утворюється "остов" життєдіяльності, що є сукупністю універсальних фундаментальних начал, які регулюють як життєтворчість соціуму, так і життєздійснення конкретної особистості. Інформативним є дослідження, проведене Дж. Батистою та Р. Олмондом, які вивчали співвідношення між самооцінкою та цінністю (сенсом) життя. Отримані дані дали підставу для висновку, що задовільний рівень самооцінки необхідний, але не достатній для наявності розвиненого відчуття сенсу: індивід з високою самооцінкою може мати низький показник сенсу життя, а з низькою – не може мати високого показника сенсу. Отже, можна зробити припущення, що позитивний життєвий сенс залежить від наявності певної гармонії між цінностями й цілями людини, з одного боку, та ролями і потребами соціальної структури, в якій вона перебуває, – з іншого.

Становлення світу цінностей реалізується на межі реального та бажаного, сушого й належного, наявного і потрібного. У ціннісному виборі відбувається "народження" людини як такої. Цінності, відповідно, задають загальну спрямованість інтересам і устремлінням особистості; ієрархію індивідуальних переваг і

зразків; цільову й мотиваційну програми; рівень домагань і престижних переваг; уявлення про належне та механізми селекції за критеріями значущості; міру готовності й рішучості (через вольові компоненти) до реалізації власного "проекту" життя.

Цінності проявляються і розкриваються через оцінки, які людина дає собі, іншим, обставинам тощо, через її вміння структурувати життєві ситуації, приймати рішення у проблемних і виходити з конфліктних ситуацій, через вибіркові лінії поведінки в екзистенційно та морально забарвлених ситуаціях, через уміння задавати і змінювати домінуючі власної життєдіяльності.

Перш ніж здійснити важливу соціальну дію, доленосний учинок особа попередньо "програє" їх у думці. При цьому основою її мислительної діяльності виступає когнітивна модель соціальної реальності, що формується онтогенетично, у процесі соціалізації особи та засвоєння нею традиційних форм поведінки і спілкування, зберігається в пам'яті й актуалізується в ситуаціях соціальної взаємодії. Оперуючи з когнітивною моделлю відображеної дійсності, мислення людини оцінює те, що відбувається, разом з процесами уяви розробляє проекти майбутніх дій і прогнозує наслідки їх реалізації.

Отже, здатність рефлексувати свої моделі реальності, аналізувати та критично перетворювати конфігурації їх значущих компонентів, розробляти і втілювати в життя проекти їх творчої реконструкції є основою аксіопсихологічного проектування особистості.

Зазначимо, що аксіологічна психологія особистості як новітня царина персонологічних студій виокремилась у самостійне поле досліджень порівняно недавно – наприкінці 90-х років ХХ століття. Це виокремлення пов'язане передусім із працями З.С. Карпенко, яка запропонувала й обгрунтувала власну концепцію її предмета й методу (аксіопсихології особистості). Згодом, майже з перших номерів започаткування часопису "Психологія і суспільство" його редактор – професор А.В. Фурман увів рубрику "Аксіопсихологія", під якою опубліковано низку теоретичних й експериментальних робіт.

Проблеми, дотичні до аксіопсихологічного проектування, перебувають у фокусі уваги зарубіжних і вітчизняних учених-психологів – О.В. Васильєва, Е.В. Галажинського, Д.Н. Завалишиної, В.В. Знакова, З.С. Карпенко, Г.К. Радчук, Т.М. Титаренко та ін.

Процедуру свідомої побудови особистістю індивідуального життя в науковій літературі описують за допомогою понять "проектування", "програмування", "планування". Нам видається правомірним використання кожного з них, але у своєму власному значенні, що передбачає певні особливості. У перспективному баченні та формуванні образу майбутнього життя як певної цілісності на весь життєвий цикл або на порівняно далеку перспективу ліпше, на нашу думку, використовувати поняття "життєве проектування", оскільки воно зберігає ідею ймовірного, попереднього, допустимого бачення розгортання життєвого процесу. Програмування більш жорстко задає параметри функціонування і розвитку об'єкта і тому є важко здійсненним за перспективного бачення такого складного, суперечливого, динамічного процесу, як індивідуальне людське життя. Планування має значно обмежений для вирішення даного питання характер, оскільки передбачає високий рівень однозначності, конкретності, "прив'язане" до визначених термінів здійсненого запланованого [7, - с. 306].

Життєві проекти людини в суспільстві пов'язуються із знаходженням нею свого призначення, соціальної ролі, статусу в референтній спільноті. Конкретно йдеться про освітній рівень, вибір професії, створення сім'ї, референтного оточення, життєвих захоплень та форм дозволя. У міру набуття зрілості постають проекти самовдосконалення та особистісного зростання (різні види компетентності, духовний, культурний, естетичний саморозвиток, актуалізація вищих потреб, здоровий спосіб життя). Якість цих життєвих планів та швидкість їх досягнення визначається рівнем життєвих домагань. Вони наближують людину до успіху та задоволеності собою як показників здоров'я особистості щодо самоповаги, прийняття себе, впевненості, відчуття перспективності, компетентності, уникнення комплексів та конфліктності.

Життєве проектування як психологічний процес може мати стереотипний характер та зводиться до простого конструювання вже апробованих технік побудови та здійснення життя. Вищий рівень даного процесу – творче проектування та здійснення життя, яке включає в себе процедуру конструювання, але не зводиться до неї. Така форма проектування пов'язана з відкриттям себе для себе; апробацією "неторованих шляхів" у житті; відходом від стереотипів у баченні та програмуванні життєвих подій у своєму майбутньому житті; використанням засобів та соціальних можливостей, які зароджуються та ще не зовсім очевидні для масового сприйняття, а також власних, таких, що відкриваються для себе в процесі творчого осмислення, особистісних ресурсів [7, - с. 306].

Конструювання буття людиною відбувається на основі певної системи правил, кодифікацій, яка діє у напрямку перетворювального поліпшення світу. У процесі пізнання, трансформації реальності здійснюється виокремлення критеріїв значущого, пріоритетного, які становлять простір особистісних смислів, інтерналізованих суспільних цінностей, трансцендентних духовних устремлінь.

Ідея "рукотворного майбутнього" вимагає також розрізнення понять проекту й долі. Стає очевидним, що майбутнє не тільки і не стільки доля, скільки шлях здійснення людських очікувань. Не майбутнє приходить до людини як доля, а людина приходить до майбутнього як здійснення своїх цілей, ідеалів, проектів. У цьому відношенні процес відрізняється від долі тим, що в ньому конфлікт між актуальною реальністю і привабливістю майбутнього вирішується за допомогою усвідомлення шляхів перетворення теперішнього в прийдешнє, тоді як доля лише констатує неминучість майбутнього [6, - с. 73].

Здатність до проектування майбутнього певною мірою визначається особистісними рисами, схильностями людини. Імовірно, існують певні особистісні утворення, опосередковані специфікою антиципації. Серед психологічних типів, описаних К. Юнгом, указано параметр, що характеризує особистісну організацію в часі. Сенсорний тип зорієнтований на "тут і тепер", поміркований – на майбутнє.

На думку Л. Регуш [8, - с. 76], однією з особистісних рис, яку варто розглянути в цьому контексті, є цілеспрямованість людини. Цілеспрямованість складається з низки параметрів, серед яких важливо виокремити наявність далеких і близьких цілей та джерела їх появи. Серед останніх можуть бути потреба виходити за власні межі, тобто потреба в трансцендуванні, наявність ідеалів, відповідного рівня домагань тощо.

У побудові моделей майбутнього Т.М. Титаренко [4, - с. 117] виокремлює такі психологічні критерії: схильність до самостійності чи орієнтація на патерналізм; рівень інтернальності у плануванні засобів досягнення поставлених цілей; усвідомлення та врахування власного особистісного потенціалу.

Уявлення про майбутнє є необхідною частиною життєвого шляху людини, оскільки вони утворюють суб'єктивний образ її розвитку. Майбутнє для людини є сферою, знання про яку конструюються, моделюються нею самою, і які великою мірою визначають те, що думає і робить людина тепер (мета щодо майбутнього визначає поведінку сьогодні).

Отже, образ власного майбутнього є особистісним надбанням, результатом внутрішньої діяльності людини і цілком залежить від особистості. Це означає, що людина сама створює своє майбутнє.

Висновки. Загалом, аксіопсихологічне проектування визначається певною стійкістю, детермінуючи стратегію і тактику цілепокладання в процесі самоздійснення і самоактуалізації особи. Можна зробити припущення, що рівень розвитку в особистості аксіопсихологічного проектування є своєрідним індикатором її психічного й особистісного розвитку; ціннісне проектування як свідоме використання особистого потенціалу забезпечує оцінювання бажань та можливостей їх реалізації, здібностей і докладених зусиль. *Подальшу перспективу* розробки проблеми вбачаємо у вивченні ціннісно-цільових чинників проектування життєвих досягнень особистості у психолого-педагогічному ракурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башляр Г. Новый рационализм / Гастон Башляр; [пер. с франц. Ю.П. Сеножосов, Г.Я. Туровер ; сост. Ю.П. Сеножосов ; общ. ред., предисл. А.Ф. Зотов]. – М. : Прогресс, 1987. – 376 с.
2. Бедерханова В.П. Педагогическое проектирование в инновационной деятельности : [электронный ресурс] / В.П. Бедерханова, П.Б. Бондарев // Режим доступа : www.benran.ru/Magazin/cgi-bin/Sb_01/pr01.exe?2.
3. Всемирная энциклопедия : Философия / [главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов]. – М. : АСТ, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
4. Життєві домагання особистості : колективна монографія / [Титаренко Т.М., Лебединська І.В., Алікіна Н.В. та ін.]. – К. : "Педагогічна думка", 2007. – 453 с.
5. Кантор К.М. Два проекта всемирной истории / Карл Моисеевич Кантор // Вопросы философии. – 1990. – № 2. – С. 76-86.
6. Крымский С.Б. Проектирование и трансформация социальных стратегий на рубеже тысячелетий / С.Б. Крымский // Collegium. – 2005. – № 18. – С. 71-104.
7. Мистецтво життєтворчості особистості : Наук.-метод. посібник : У 2 ч. / [Ред. рада : В.М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков (керівники авторського колективу) та ін.]. – К. : ВППОЛ, 1997. – Ч. 1 : Теорія і технологія життєтворчості. – 392 с.
8. Регуш Л.А. Прогнозирование будущего / Л.А. Регуш. – СПб. : Речь, 2003. – 352 с.
9. Сидоренко В.Ф. Генезис проектной культуры / В.Ф. Сидоренко // Вопросы философии. – 1984. – №10. – С. 87-99.